

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

РОЛЬ ЗЕМСЬКИХ УСТАНОВ У СТАНОВЛЕННІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙСТРІВ ХУДОЖНЬОЇ КЕРАМІКИ В ЗАКЛАДАХ ХУДОЖНЬО-РЕМІСНИЧОЇ ОСВІТИ ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

ROLE OF ZEMSTVO INSTITUTIONS IN THE FORMATION OF ARTISTIC CERAMICS MASTERS PROFESSIONAL TRAINING IN THE INSTITUTIONS OF ARTS AND CRAFTS EDUCATION OF UKRAINE AS PART OF THE RUSSIAN EMPIRE IN THE XIX – EARLY XX CENTURIES

У статті проаналізовано особливості професійної підготовки майстрів галузі художньої кераміки в закладах художньо-ремісничої освіти у контексті становлення інституційних форм навчання декоративно-прикладного мистецтва на землях України, які становили на ХІХ – початок ХХ ст. входили до складу Російської імперії. Дослідження має на меті виявити та проаналізувати роль земських установ в історії розвитку спеціальних навчальних закладів гончарного виробництва на теренах підросійської України.

Наголошено, що професійна підготовка ремісників-гончарів була невіддільною частиною загальнокультурного процесу підтримки розвитку народних регіональних гончарних осередків на теренах підросійської України. Зусилля губернських і повітових земств були спрямовані насамперед на створення й функціонування на належному професійному рівні закладів художньо-ремісничої освіти в досліджуваному регіоні з урахування місцевих традицій гончарного ремісництва. Виявлено, що становлення навчання декоративно-прикладного мистецтва в гончарних осередках досліджуваного періоду було тісно пов'язано з соціально-економічною, освітньою політикою й розвитком Російської імперії.

Виокремлено і схарактеризовано основні напрями діяльності органів земського самоврядування, які сприяли становленню фахової підготовки майстрів художньої кераміки в закладах художньо-ремісничої освіти підросійської України ХІХ – початку ХХ ст.: соціально-громадський, фінансово-економічний, освітньо-виховний, культурно-просвітницький.

Усвідомлення земськими діячами важливості збереження і розвитку традиційного декоративного мистецтва відобразилося наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. творенням мережі художньо-ремісничих закладів, що послужило підґрунтям для подальшої розбудови фахових інституцій в історії розвитку вітчизняної художньої освіти.

Ключові слова: земські установи, художньо-ремісничі освіти, кустарні промисли, тра-

диційне гончарство, професійна художня кераміка.

The article analyzes peculiarities of professional training of artistic ceramics masters in the institutions of arts and crafts education in the context of formation of institutional forms of teaching arts and crafts on the lands of Ukraine, which in XIX – early XX century were part of the Russian Empire. The purpose of research is to identify and analyze the role of Zemstvo institutions in the history of development of special educational establishments of pottery production in the territory of Ukraine as part of the Russian Empire.

It was emphasized that professional training of pottery artisans was an integral part of the cultural process of supporting national regional pottery centers development in the territory of Ukraine as part of the Russian Empire. Efforts of provincial and county Zemstvos were directed, first of all, at creation and functioning at the proper professional level of establishments of arts and crafts education in the studied region taking into account local traditions of pottery. It is found out that formation of arts and crafts training in pottery centers of the period under study was closely related to the socio-economic, educational policy and development of the Russian Empire.

The basic directions of activity of the local self-government bodies, which had stopped formation of artistic ceramics masters professional training in the institutions of arts and crafts education of Ukraine as part of the Russian Empire in the XIX – early XX centuries, were singled out and characterized, namely: social-public, financial-economic, educational-upbringing, cultural-enlightening.

It is summarized that awareness by Zemstvo figures of the importance of preservation and development of traditional decorative art was reflected in the late XIX – early XX centuries by creation of a network of arts and crafts institutions, which served as a basis for further development of professional institutions in the history of national art education development.

Key words: Zemstvo establishments, arts and crafts education, handicrafts, traditional pottery, professional artistic ceramics.

УДК 377/378.09:74/75(477)«18/193»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-3.1>

Никифоров А.М.,

канд. пед. наук,
скульптор,
незалежна професійна діяльність

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У ХІХ – на початку ХХ ст. на території України, яка входила до складу Російської імперії, почав розвиватися капіталізм, що вплинуло на розвиток кустарних промислів, які не витримували конкуренції із промисловим виробництвом. З метою підтримки

розвитку народних ремесел, у т. ч. й традиційного гончарства, земські установи розгорнули активну діяльність зі створення художньо-ремісничих закладів професійної підготовки фахівців художньої кераміки на засадах традицій декоративно-прикладного мистецтва регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У ході дослідження встановлено, що важливу роль у розвитку художньої кераміки відіграли земські установи. Побічно в наукових працях діяльність земств розглядали: доктор історичних наук Олесь Пошивайло [11; 12], доктор мистецтвознавства Юрій Лашук [8], кандидат мистецтвознавства Олена Клименко [7], котрі зробили значний внесок у вивчення зазначеної проблематики.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури з проблеми дослідження впливу діяльності органів губернського та повітового земського самоуправління на становлення художньо-ремісничої освіти у контексті розвитку інституційних форм навчання декоративного мистецтва підросійської України XIX – початку XX ст. комплексно ще не проводився у площині історико-педагогічного пізнання і залишається не лише науково актуальним, а й суспільно значущим питанням.

Мета статті – проаналізувати роль земських установ у започаткуванні фахової підготовки майстрів художньої кераміки в спеціальних закладах художньо-ремісничої освіти XIX – початку XX ст. в контексті становлення інституційних форм навчання декоративно-прикладного мистецтва на теренах підросійської України.

Виклад основного матеріалу. Варто вказати, що внаслідок кризи соціальної системи Російської імперії уряд був змушений здійснити низку ліберальних реформ, серед яких важливе значення для розвитку кустарних селянських ремесел мали реформи: про скасування кріпосного права 1861 р., земська реформа 1864 р., результатом якої було введення губернських і повітових земських органів самоврядування. Робота над проектом земської реформи була розпочата Міністерством внутрішніх справ у 1857 р. Так, завдяки проведеному аналізу історико-краєзнавчих праць О. Белька [1; 2], В. Жука [5], С. Кікто [6], О. Клименко [7], Т. Пустовіт [5], Л. Федевич [3] встановлено, що земські установи були введені завдяки прийнятому урядом «Положенню про земські губернські і повітові установи» від 1 січня 1864 р. в шести з дев'яти українських губерній. Органами земського самоврядування згідно з Положенням були губернські та повітові земські збори та їх виконавчі структури – губернські та повітові земські управи. До слова, перші земські зібрання в повітах Полтавської губернії, за ствердженням С. Кікто, урочисто відкрилися у серпні 1865 р. [6].

Одними із головних напрямів діяльності земств були просвітницька й освітньо-виховна робота. З цією метою вони організували початкові школи, гімназії, професійні, технічні курси для підвищення освіти вчителів. Як стверджує В. Жук, першими кроками на шляху просвітницької діяльності земства було сприяння розвитку народної освіти в підро-

сійській Україні. Лише наприкінці XIX ст. губернські земські управи почали опікуватися фінансуванням навчальних закладів [5, с. 6]. Як зазначає Т. Пустовіт, якщо в 70-х рр. XIX ст. земства лише частково допомагали сільським громадам утримувати школи (видавати підручники, посібники, доплачувати певну грошову суму до заробітної плати вчителя), то на зламі XIX і XX ст. фінансова допомога навчальним закладам значно зросла. До прикладу, у 1895 р. сума витрат на шкільництво у Полтавській губернії становила 251 528 карбованців, що займало 18–23% загального кошторису [5, с. 7]. Привертає увагу той факт, що земські установи ініціювали запрошення на викладацькі посади митців-технологів гончарного виробництва з-за кордону, наймали досвідчених вчителів-ремісників місцевих осередків декоративного мистецтва, а це сприяло закріпленню кваліфікованих кадрів.

У процесі аналізу наукових історико-краєзнавчих праць установлено, що інтенсивний розвиток капіталістичних відносин, проведення низки урядових реформ, поширення загальної освіти населення підросійської України у другій половині XIX ст. сприяли започаткуванню художньо-ремісничої освіти.

У цьому контексті зазначимо важливість діяльності губернських управ, які наприкінці XIX ст. дійшли висновку, що для підтримки кустарних промислів необхідно в місцях їх найбільшого поширення облаштувати вже наявні майстерні й заснувати нові з метою поширення найефективніших прийомів виробництва і полегшення для кустарів закупівлі сировини та збуту готових виробів [2, с. 3]. О. Белько наголошує, що вивченням і підтримкою розвитку гончарних осередків окресленого періоду особливо активно займалися земства Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній за сприяння Міністерства державного майна [1, с. 29]. Підкреслимо, що Полтавське губернське земство особливо увагу звертало на допомогу кустарям і сприяло збереженню й поширенню традицій народного декоративного мистецтва серед населення. До слова, у Звіті Полтавської земської управи за 1898 рік йдеться про те, що у практику земства входило заснування навчальних майстерень як найпростішої форми розповсюдження нових техніко-технологічних знань серед майстрів-ремісників губернії і найбільш дешевого способу підтримки розвитку обробки місцевої сировини [3, с. 76; 4, с. 10]. Проте, за словами Л. Овчаренко, земські діячі вважали, що традиційні методи гончарювання є відсталими, недосконалими [9, с. 89]. Тому заходи земських установ були спрямовані на запровадження у кустарному промислі технологій, властивих промисловому виробництву.

Важливо вказати, що зрушення у кустарній справі на території підросійської України стали відчутними лише наприкінці 1870-х рр., коли чиновники Російської імперії, в т. ч. й на рівні губернських

земських установ, намагалися виправити ситуацію адміністративними методами. Таким чином, регіональне питання вирішувалося у межах загальнодержавної програми.

За визначенням О. Пошивайла, освітньою формою земського сприяння гончарному промислу було відкриття у 1899 р. Глинської навчальної майстерні [11, с. 5]. Цю подію можемо вважати підтвердженням активного інтересу земства до гончарного виробництва у регіоні. Результатом підтримки земства було переформування Глинської майстерні на художньо-ремісничу школу гончарства у 1900 р., що значно сприяло становленню фахової підготовки майстрів художньої кераміки підросійської України початку ХХ ст.

Згідно з розвідками О. Белька, економічною формою підтримки земством гончарного промислу визначено: підготовку та фінансування інструкторів гончарства, утворення складів зі збуту кустарної продукції на внутрішніх і зовнішніх ринках (торговельну функцію), організацію кредитної системи для фінансової підтримки гончарів [1].

До культурно-просвітницької форми діяльності земства слід віднести залучення кустарів до участі у губернських і повітових виставках [2].

Принагідно зауважимо, що для розв'язання виробничих проблем губернськими земствами на початку ХХ ст. було організовано Кустарні склади, безпосередньо підпорядковані губернським урядам [10]. Діяльність Кустарного складу Полтавського губернського земства з підтримки гончарного промислу детально описав О. Белько, котрим було виявлено заходи земських установ щодо удосконалення художньо-стилістичного оздоблення гончарних виробів, покращення технологічних прийомів виробництва, урізноманітнення асортименту, розширення ринку збуту готової продукції. Так, тільки 1907 р. Кустарним складом було організовано 83 відправлення виробів до Києва, Харкова, Львова, Одеси, Севастополя, Москви, Варшави. За 10 років діяльності місцевих органів земського врядування було продано гончарної продукції на суму 38 145 карбованців [1]. Варто зазначити, що робота складу сприяла вдосконаленню технічних можливостей гончарного кустарного виробництва, розвитку художніх технік в оздобленні, розширенню місць збуту продукції, покращенню матеріального становища гончарних господарств [4], що виявляє соціальну функцію земських установ. Водночас вищеозначене вказує на той факт, що через Кустарні склади земства популяризували культуру й художні досягнення регіону.

Доцільно підкреслити, що завдяки активній роботі земських діячів було налагоджено постачання майстрам ремісникам моделей і шаблонів, необхідних для правильної побудови виробів, виробничих матеріалів, організовано доступні умови кредиту для кустарів і ремісників.

За словами В. Ханка, населення досліджуваного регіону широко використовувало гончарні вироби в асортименті предметів повсякденного домашнього вжитку (посуду різних видів і призначення), кахлів для печей, іграшок, свічників, культових предметів, церковного обладнання, місткостей для зберігання продуктів, запасів зерна тощо [13, с. 412]. Спочатку свої вироби гончарі реалізовували на місцевих ярмарках. Згодом, із розвитком капіталістичних відносин, розбудовою шляхів сполучення завдяки розширенню мережі залізниць, доступності загальноросійського ринку, вироби ремісників підросійської України поширилися далеко за її межі.

Варто також відзначити, що кращі твори майстрів регіону почали експонуватися у кустарному відділі сільськогосподарських виставок, спочатку на Всеросійських (у Петербурзі, Москві, Києві), а згодом і на Міжнародних виставках (у Парижі, Лондоні, Софії, Турині, Берліні) та інших містах держави і Європи. До відкриття закладів художньо-ремісничої освіти єдиним шляхом поширення прогресивних технічних знань у середовищі сільських ремісників земські діячі вважали організацію виставок [23, с. 33–35].

Цінним є те, що вироби майстрів підросійської України привертати увагу знавців народної творчості. Так, наприкінці ХІХ ст. прогресивною інтелекцією було започатковано колекціонування кращих зразків традиційного декоративно-прикладного мистецтва.

Висновки. Викладені вище складові частини дають змогу встановити вагомий внесок органів земського самоврядування підросійської України ХІХ – початку ХХ ст. у становлення і розвиток фахової підготовки майстрів художньої кераміки в закладах художньо-ремісничої освіти.

Констатовано, що діяльність земських установ окресленого регіону в досліджуваній історичний період містила:

- влаштування виставок різних рівнів (загальноросійських, міжнародних) виробів декоративно-прикладного мистецтва майстрів-ремісників;
- заохочення кустарів до участі у виставках за межами губернії;
- участь у заснуванні навчальних закладів фахової підготовки майстрів-ремісників (художньо-ремісничих шкіл, зразкових майстерень);
- поширення технічних знань серед кустарів-гончарів;
- організацію посередництва у збуті продукції за допомогою новостворених торговельних Кустарних складів;
- допомогу ремісникам у наданні кредиту;
- участь в організації функціонування і фінансування новостворених закладів художньо-ремісничої освіти (пошук і фінансове забезпечення вітчизняних і закордонних майстрів-викладачів,

забезпечення матеріально-технічної бази, участь в управлінні навчально-виховним процесом).

На подальше вивчення заслуговують питання організаційно-методичних засад становлення інституційних форм навчання декоративного мистецтва у змісті художньої освіти підросійської України XIX – початку XX ст.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Белько О.О. Напрями діяльності полтавського губернського земства щодо підтримки гончарного промислу. *Історична пам'ять*. 2009. № 2. С. 71–80.
2. Белько О.О. Діяльність органів земського самоврядування з розвитку й популяризації гончарного промислу Полтавщини (1876–1919) : монографія. Опішене : Українське народознавство, 2017. 280 с.
3. Глинська кераміка 1900–1933 : альбом-каталог / автор концепції та укладач Л.К. Федевич. Суми : Університетська книга, 2010. 48 с.
4. Гулей О.В. З історії розвитку Глинської художньо-керамічної школи: до питання про навчання декоративно-прикладного мистецтва в Північно-Східній Україні. *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 15 (1). С. 9–12.
5. Жук В.Н., Пустовіт Т.П., Фісун М.А., Ханко В.М. Наш рідний край. З історії освіти на Полтавщині в дореволюційний період. Полтава : Вид-во «Полтава», 1991. Вип. 12. 87 с.
6. Кікто С. Становлення земських навчальних закладів Полтавщини (кінець XIX – початок XX століття). *Педагогічні науки*. 2012. № 55. С. 140–145.
7. Клименко О. До питання про роботу Полтавського земства з гончарями Опішні. *Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник*. 1993. № 1. С. 145–146.
8. Лащук Ю. Керамічний осередок у Глинську Сумської області. *Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник : науковий збірник за минулі літа* / ред. О. Пошивайло. 1999. Кн. 4. С. 328–330.
9. Овчаренко Л.М. Проблеми гончарної освіти на території Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX століття на прикладі діяльності Поставмуцької земської гончарної навчальної майстерні. *Історична пам'ять*. 2008. № 1. С. 88–97.
10. Отчет о деятельности Полтавской губернской земской управы за 1898 год. Полтава : Типо-литография И.Л. Фришберга, 1899. 78 с.
11. Пошивайло О.М. З досвіду роботи по підтримці й розвитку гончарства Опішні в другій половині XIX – на початку XX століть : методичні рекомендації. Опішня : Музей гончарства, 1989. 62 с.
12. Пошивайло О.М. Гончарні цехи Лівобережної України XVII – на початку XIX століття. *Народна творчість та етнографія*. 1986. № 6. С. 33–39.
13. Українське гончарство : Національний культурологічний щорічник : науковий збірник за минулі літа / упоряд. О.М. Пошивайло. Київ : Молодь, 1993. Кн. 1. 520 с.